PEDAGOGIKA OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TALABALARNI O'QITISH JARAYONIDA KOGNITIV KOMPETENTSIYALARNI RIVOJLANTIRISH

Lochin Rustamovich Zaripov
Oliy ta'limni rivojlantirish markazi bo'lim boshlig'i

Gulnoz Abdukayumovna Amanova
Oliy ta'limni rivojlantirish markazi tayanch doktoranti

ANNOTATSIYA

Maqola mutaxassisning asosiy kompetentsiyalari biri sifatida talabalarning kognitiv kompetentsiyasini rivojlantirish muammosiga bag'ishlangan. Maqolada kognitiv kompetentsiya tushunchasining mohiyati, oliy ta'lim jarayonida talabalarning kognitiv kompetentsiyalarini rivojlantirishning pedagogik shart sharoitlari, zarur omillari va ahamiyatli jihatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar. Shakllanish va rivojlanish, talabalar, kognitiv kompetensiya, kompetensiya, idrok.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена проблеме развития познавательной компетентности учащихся как одной из основных компетенций специалиста. В статье раскрыта сущность понятия познавательная компетентность, педагогические предпосылки, необходимые факторы и существенные аспекты развития познавательных компетенций учащихся в процессе высшего образования.

Ключевые слова: Становление и развитие, учащиеся, познавательная компетентность, компетентность, восприятие.

ABSTRACT

The article is devoted to the problem of developing the cognitive competence of students as one of the main competencies of a specialist. The article reveals the essence of the concept of cognitive competence, pedagogical prerequisites, necessary factors and essential aspects of the development of cognitive competencies of students in the process of higher education.

Keywords: Formation and development, students, cognitive competence, competence, perception.

Kirish. Agar ilgari ta'lim tizimi yosh avlodga jamiyat tomonidan to'plangan va maktabni yoki universitetni tugatgandan so'ng yoshlarga u yoki bu darajada barqaror kasbiy faoliyatga qo'shilishga imkon beradigan bilimlarni berishni maqsad qilgan bo'lsa, yangi axborot jamiyatida yoshlar doimo o'zgarib turadigan ijtimoiy muhit sharoitida faoliyat yuritishga tayyor bo'lishlari kerak. Yuqori raqobat, ishlab chiqarishda yuqori texnologiyalardan foydalanish zarurati mustaqil fikrlaydigan, tahlil qila oladigan, muvaffaqiyatli tanlov qila oladigan, tez o'zgaruvchan yashash sharoitlariga moslashuvchan mutaxassislarga bo'lgan ehtiyojni keltirib chiqardi. Zamonaviy yoshlarni mustaqil maqsadlarni belgilashga, shaxsiy va kasbiy vazifalarni mustaqil ravishda belgilash va hal qilishga, tanqidiy qarorlar qabul qilishga, samarali shaxslararo muloqotga, juda katta miqdordagi ma'lumotlarni o'zlashtirish va qayta ishlashga, o'ta noaniq vaziyatlarda ishlashga tayyorlash zarur.

Aynan shu narsa ta'lim paradigmalarining o'zgarishini va bilim paradigmasidan kompetentsiyaga asoslangan paradigmaga faol o'tishni belgilaydi. Ushbu yondashuv ta'lim sohasi oldiga aynan shu talablarga asoslangan o'quv faoliyatini tashkil etish vazifasini qo'yadi. Shu sababli, hozirgi bosqichda ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishi o'z-o'zini tarbiyalash faoliyatining rolini oshirish, shaxsning kasbiy rivojlanish tizimini uning ehtiyojlari, motivlari, qobiliyatlariga muvofiq yangilashdir. Xususan, Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida "individual ta'lim trayektoriyalariga asoslangan, talabalarda kreativ fikrlash, amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan o'quv rejalar ishlab chiqish orqali talabalar qiziqishlari hamda kadrlar buyurtmachilari ehtiyojlariga muvofiq ta'lim dasturlarini shakllantirish, o'quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o'quv jarayonini amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirish, oliy ta'lim muassasalari bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o'tkazish" kabi muhim vazifalar belgilangan. Bu esa bo'lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligi sifatini oshirish bilan bir qatorda, ularda turli kompetensiyalarni rivojlantirish vazifasini qo'ymoqda. Shu sababli talabalarning kognitiv kompetentsiyalarini rivojlantirish muammosi hozirgi kunda alohida ahamiyatga ega.

Asosiy qism. Kognitiv kompetentsiya shaxsiy kompetentsiyasining asosiy turlaridan biridir, shuning uchun zamonaviy sharoitda har bir mutaxassis uni o'zlashtirishi kerak. Bu boshqa kompetentsiya turlarining tarkibiy qismi, uzluksiz ta'limning shaxsiy asosi sifatida qaralishi mumkin.

Kognitiv kompetentsiya J.A.Mardonqulov, A.A.Ibragimov, G‘.A.Nafasov, J.S.Otepbergenov, K.Kudratov, A. V. Xutorskiy, E. R. Antonenko, A.Gilev, E . V. Vyazova, N. I. Samoylova, O. V. Xaritonova kabi tadqiqotchilar tomonidan o‘rganish obyekti bo‘lgan.

Zamonaviy ta'lim sharoitida ta'limning eng muhim vazifalaridan biri o‘quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirishdir.

Hozirgi kunda ta'limning maqsadi faqat bilim olish va to‘plash jarayoni emas, balki faoliyatni o‘zlashtirish, ya'ni, bilimlardan amaliy foydalanish ko‘nikmalarini amalga oshirishdir. Kompetensiya turli vaziyatlarda bilim va ko‘nikma elementlarini qo‘llash qobiliyatini ifodalaydi. Bu yondashuv nafaqat ta'limning amaliy, kasbiy yo‘nalishini mustahkamlaydi, balki bo‘lajak mutaxassisning rivojlanish darajasiga nisbatan yuqori talablarni qo‘yadi. Bo‘lajak mutaxassislarning intellektual va kognitiv rivojlanishi hozirgi kunda oliy ta'limning eng dolzarb vazifalaridan biriga aylanib bormoqda. Buning sababi shundaki, birinchidan, iqtisodiy taraqqiyotning hal qiluvchi omillaridan biri intellektual mahsulot, mulkchilikning asosiy shakli esa intellektual va kognitiv komponent hisoblanadi. Aynan shaxsning aql-zakovati va bilimi, uning malakasi ishlab chiqarish va ilm-fan rivojini, davlatning xalqaro hamjamiyatdagi o‘rnini ko‘p jihatdan belgilaydi. Ikkinchidan, intellektual ijodkorlik va kognitiv mahsuldorlik jamiyat taraqqiyotidagi regressiv yo‘nalishlarga qarshi turadigan ijtimoiy mexanizm sifatida harakat qiladi: intellektual va ijodiy rivojlangan odamlar qanchalik kam bo‘lsa, jamiyatdagi buzg'unchilik tendensiyalari shunchalik namoyon bo‘ladi. Uchinchidan, aqliy mehnat insonning shaxsiy erkinligi va shaxsiy taqdirining o‘zini o‘zi ta'minlash kafolatidir. Inson sodir bo‘layotgan voqealarni tahlil qilish va baholashda o‘z aql-zakovatidan qanchalik ko‘p foydalansa, uni tashqaridan manipulyatsiya qilish imkoni shunchalik kam bo‘ladi.

Ilmiy terminologiyaga "kognitiv kompetentsiyalar" tushunchasining kiritilishi ularning xususiyatlari va rivojlanish qonuniyatlarini tizimlashtirishga, ularni oliy ta'lim tizimida shakllantirish va rivojlantirishning uslubiy asoslarini ishlab chiqishga va ta'lim dasturlarini loyihalashda talabalarning intellektual rivojlanishiga e'tiborni o‘zgartirishga imkon beradi.

Kognitiv kompetensiyalar - bu ma'lum bir maqsadga erishish uchun, odatda, muammo yoki vazifalarni hal qilish uchun ma'lumotni qayta ishlash bilan bog'liq kognitiv faoliyat jarayonida namoyon bo‘ladigan kompetensiyalar. Ular idrok, xotira, fikrlash va tasavvurning kognitiv jarayonlarini, shuningdek, axborotni qayta ishlash va tushunish, muammo va vazifalarni hal

qilish, yechim natijalarini uzatish jarayonlarini amalga oshirish imkoniyatini tavsiflashi kerak.

Kognitiv kompetentsiyalar idrok etish, fikrlash, shuningdek, ma'lumotlarni qayta ishlash va tushunish jarayonlarini, muammolar va vazifalarni hal qilish jarayonlarini, qaror natijalarini uzatish jarayonlarini amalga oshirish imkoniyatini tavsiflaydi. Kognitiv kompetentsiyalar deganda biz quyidagi xatti - harakatlarning zarur standartlariga rioya qilish imkoniyatini tushunamiz:

1) axborotni idrok etish va saqlash;
2) maqsadni belgilash va unga erishish yo'llarini rejalashtirish;
3) muammolar va ularni hal qilishda ma'lumotlarni tushunish va qayta ishlash;
4) qabul qilingan qaror natijalarini uzatish.

Kognitiv kompetentsiyalar strukturasi

№	Kognitiv kompetentsiya	Kompetentsiya tavsifi	Kompetentsiya asosi
1	Axborotni idrok etish va saqlash.	1. Idrok qila oladi. 2.Vaziyatning turli jihatlarini yodda tutadi, biridan boshqasiga erkin o'tadi. 3. Idrok qilingan yaxlitlikni qismlarga ajratadi. 4. Yaxlitlikning qismlarini taqqoslaydi. 5. Qabul qilingan axborotni takrorlay oladi va uni boshqa shaklga aylantira oladi. 6. Qabul qilingan axborotni tasniflaydi, tizimlashtiradi, umumlashtiradi. 7. Ma'lumotni yodlash va saqlash strategiyalariga ega.	Umumiy va kasbiy bilimlar: xotira, matnlar bilan ishlash ko'nikmasi; ravon og'zaki va yozma nutq; kognitiv operatsiyalarni (ma'lumotni qayta ishlash) tahlil qilish, sintez qilish, taqqoslash, mavhumlashtirish, konkretlashtirish, umumlashtirish, tizimlashtirish va tasniflash.
2	Maqsadni belgilash va unga erishish yo'llarini rejalashtirish	1. Qarama-qarshiliklarni birlashtirib, dolzarb muammo haqida aniq tasavvur hosil qila oladi. 2. Muammoning asosiy belgilarini ajratib ko'rsata oladi. 3. Kattalashtirilgan yechim sxemalarini ko'radi. 4. Natijaga erishish variantlarini biladi va ishlab chiqadi va ularni "ongda" taqdim eta oladi. 5. Muammoni hal qilish uchun mavjud resurslarni real baholay oladi. 6. Maqsadga erishish uchun aniq taqdim etilgan texnologiya doirasida o'z xatti-harakatlarini rejalashtiradi.	Umumiy va kasbiy bilimlar; amaliy tajriba; gipotezalarni yaratish va sinab ko'rish qobiliyati; kognitiv operatsiyalarni tahlil qilish, sintez qilish, taqqoslash, mavhumlashtirish, konkretlashtirish, umumlashtirish, tizimlashtirish va tasniflash.

3	Muammolar va уларни hal qilishda ma'lumotlarni tushunish va qayta ishlash	1. Mavjud bilimlarga asoslanib tushunchalar va tasvirlarning assotsiatsiyalangan komplekslarini yaratadi. 2. Modellarni yaratadi, modellarning tarkibiy qismlari o'rtasida sabab-oqibat va funksional aloqalarni shakllantiradi. 3. Farazlarni ilgari suradi va sinovdan o'tkazadi. 4. Tanish bo'lgan yechim variantlarini taqdim etadi. 5. Tayyor echimlardan foydalanish imkoniyatlarini tahlil qiladi, shablonlardan qochishga tayyorligini ko'rsatadi. 6. Og'zaki va yozma ma'lumotlarga asoslanib xulosalar chiqaradi. 7. Olingan natijalarni tekshirish strategiyalariga ega.	Umumiy va kasbiy bilimlar; matnlar bilan ishlash ko'nikmalari, og'zaki va yozma shakllarda taqdim etilgan ma'lumotlar bilan ishlash ko'nikmalari; fikrlash madaniyati; kognitiv operatsiyalarni tahlil qilish, sintez qilish, taqqoslash, mavhumlashtirish, konkretlashtirish, umumlashtirish, tizimlashtirish va tasniflash.
4	Qaror natijalarini uzatish.	1. Og'zaki va yozma nutqni mantiqiy, asosli va aniq qura oladi. 2. Javobni puxta tayyorlaydi va uzatadi, to'g'riligiga ishonch hosil qiladi. 3. Qaror natijasining qiymatini turli pozitsiyalarda baholaydi. 4. Natijani oldindan taxmin qila oladi. 5. Bashorat qilingan xatti-harakatlarni namoyish etadi.	Umumiy va kasbiy bilimlar, og'zaki va yozma shakllarda taqdim etilgan ma'lumotlar bilan ishlash ko'nikmalari; ravon og'zaki va yozma nutq, fikrlash madaniyati va kognitiv operatsiyalarni tahlil qilish, sintez qilish, taqqoslash, mavhumlashtirish, konkretlashtirish, umumlashtirish, tizimlashtirish va tasniflash.

Ushbu kognitiv kompetentsiyalar strukturasini malakali kasbiy faoliyatni sifatli bajarish uchun zarur bo'lgan standart, etalon sifatida hamda oliy ta'lim tizimida kompetentsiyalar va xulq-atvor ko'rsatkichlari to'plami sifatida ko'rish mumkin.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi".
2. Гилев А.А. Структура кластера когнитивных компетенеий // Вестник Самарского государственного технижеского университета. Серия «Психологопедагогижеские науки». – 2010. – №4(13). – С. 27 – 31
3. Чуприкова Н.И. Умственное развитие и обучение (к обоснованию системно-структурного подхода). – М.: Изд-во МПСИ. Воронеж: Изд-во НПО «МОДЕК», 2003. – 320 с.